

Paweł Ludwiczak

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań

Sytuacja prawna muzułmanów w XIX-wiecznym Imperium Rosyjskim

Wprowadzenie

Niniejszy artykuł ma za zadanie ukazać ogólną sytuację prawną muzułmanów i ich związek wyznaniowy w świetle prawa obowiązującego w guberniach centralnych XIX-wiecznego Imperium Rosyjskiego. Szczególny nacisk położony został na przepisy związane ze sprawowaniem kultu, samostanowieniem religijnym oraz prawem rodzinnym, albowiem opisanie kompleksowego statusu prawnego muzułmanów jest materiałem na obszerną monografię.

Ustrój Cesarstwa Rosyjskiego oparty był na całkowitym podporządkowaniu władzy państwowej wszystkich związków wyznaniowych oraz kościołów.

Przyjętą doktrynę najlepiej oddaje treść art. 4 i 5 praw zasadniczych z dnia 23 kwietnia/6 maja 1906 r., w których to car Mikołaj II w rozdziale poświęconym „istocie samowładnej władzy”, mimo osłabienia jego pozycji w wyniku rewolucji 1905 r., przypomniał, że cesarz rosyjski „posiada najwyższą władzę autokratyczną. Posłuszeństwo wobec niej wynika nie tylko ze strachu, ale również z nakazów sumienia, bowiem sam Bóg ją ustanawia”¹ (art. 4). Car, według tego dokumentu, „jest osobą świętą i nietykalną”² (art. 5).

¹ „Императору всероссійскому принадлежит верховная Самодержавная власть. Повиноваться власти Его, не только за страх, но и за совесть, Самъ Богъ повелѣваетъ”.

² „Особа Государя Императора священна и неприкосновенна”.

W Imperium Rosyjskim prawosławie było religią stanu. Za nią w hierarchii były tzw. tolerowane religie chrześcijańskie, za którymi znajdowały się tolerowane religie niechrześcijańskie. Przedstawiciele tych ostatnich byli najmocniej ograniczeni zarówno cywilnie, jak i politycznie. Osobną kategorię stanowili wyznawcy religii przez władzę nieuznanych, którzy byli przez administrację otwarcie prześladowani.

Między wyznaniem tolerowanymi nie było równości, prawa poszczególnych religii były zróżnicowane i zależały od prowadzonej przez poszczególnych carów polityki. Najistotniejszymi przywilejami związanymi z uznaniem przez państwo danego wyznania za tolerowane było to, że ślub wyznaniowy po spełnieniu warunków prawem przypisanych wywoływał skutki cywilne oraz że istniała na ogół możliwość swobodnego publicznego praktykowania danej religii w przewidzianych do tego prawem miejscach (przeważnie w pomieszczeniach zamkniętych).

Nie sposób w niniejszym formacie przedstawić różnic pomiędzy poszczególnymi tolerowanymi wyznaniem, stąd też należy ograniczyć się do stwierdzenia, że wśród wyznań chrześcijańskich w połowie XIX w. największą swobodę posiadał Kościół ewangelicko-reformowany, a wśród wyznań niechrześcijańskich muzułmanie mieli zdecydowanie lepszą pozycję od wyznawców religii mojżeszowej.

Powstanie muzułmańskiego związku wyznaniowego i stosunek władzy do niego

Muzułmanie byli rdzennymi mieszkańcami części terenów podbitych przez Imperium Rosyjskie. Mająca miejsce wśród nich działalność misyjna duchownych prawosławnych wspierana przez carów nie osiągnęła większych sukcesów. Konwersje na prawosławie były koniunkturalne i wiązały się z przysługującymi neofitom przywilejami. Często po spożytkowaniu otrzymanych korzyści nawróceni zmieniali miejsce zamieszkania i powracali do dawnej wiary, czemu działająca na kresach administracja nie była w stanie skutecznie przeciwdziałać. Od siłowego nawracania stroniono ze względu na groźbę trudnych do stłumienia powstań oraz na to, że o prawa uciskanych muzułmanów, gdy sytuacja na to pozwalała, upominała się Turcja wraz z innymi muzułmańskimi krajami. Groźby ich interwencji Rosja ze względów geopolitycznych nie mogła do końca XVIII w. lekceważyć.

Mimo ograniczania praw cywilnych i publicznych, które do końca panowania carów nie zostały zniesione, zakazu propagandy religijnej, zdarzającego się burzenia meczetów oraz mających miejsce przesiedleń, liczba wyznawców islamu rosła. Przyczynili się do tego

muzułmańscy kaznodzieje, którzy tam, gdzie słabość administracji na to pozwalała, prowadzili działalność misyjną, często nielegalną. Głoszona przez nich wiara znajdowała posłuch, podczas gdy działania chrystianizacyjne, nierzadko połączone z administracyjnymi represjami, budziły niezadowolenie. O nieudolnych działaniach prawosławia i wspierającego je aparatu państwowego najlepiej świadczy fakt, że przed upadkiem Imperium Rosyjskie liczyło ponad 30 mln muzułmańskich poddanych (Achmatowicz 1932: 3).

Dopiero dzięki carycy Katarzynie II islam z religii wrogiej stał się wyznaniem tolerowanym, posiadającym administracyjne podstawy swojej działalności, co chroniło go przed drastycznym prześladowaniem. Wydanym ukazem o tolerancji wszystkich wyznań z 17 czerwca 1773 r. władczyni zabezpieczyła częściowo interesy muzułmanów i innych mniejszości wyznaniowych. Pozwoliła nawracać na islam pogan celem ich ucywilizowania oraz pozyskania dla imperium niechrześcijańskich poddanych (Khodarkovsky 2009: 50).

Caryca, chcąc sprawować administracyjną kontrolę nad muzułmanami, unormowała ich sytuację, wydając w 1788 r. ukaz powołujący zależną od władzy Orenburską Duchowną Radę Muzułmanów, na której czele stanął mufti. Do zadań rady należały sprawy wyznaniowe, w tym m.in. małżeńskie, rodzinne, wybieranie i egzaminowanie imamów oraz mułłów, edukacja, sprawowanie nadzoru nad duchowieństwem oraz budowa i remont świątyń. Zarówno zgromadzenie, jak i mufti byli niejednokrotnie wykorzystywani przez władze. Warto wspomnieć choćby, że w 1790 r. przy pomocy swojego autorytetu mufti stłumił powstanie Kazachów (tamże).

Polityka Imperium Rosyjskiego względem muzułmanów była niekonsekwentna, o czym świadczą działania poszczególnych władców. Na przykład car Mikołaj I z okazji rozpoczęcia ramadanu w 1833 r. w swoim ukazie stanowił: „zgodnie z wolą Jego Cesarskiej Mości Cara Rosyjskiego wszyscy muzułmanie Rosji powinni dokładnie wypełniać przepisy swojej religii, bezwarunkowo stosując się do jej dogmatów. Apostatów należy karać w sposób następujący: pierwszy raz różgami, drugi raz kijami, trzeci raz nahajkami”. Z kolei pod rządami Aleksandra II w 1865 r. w Kazaniu powołano Misjonarski Wydział Antymuzułmański, którego celem było nawracanie muzułmanów (Łabenda 2005: 244).

Ostatecznie w Imperium Rosyjskim było trzech muftich, którzy mieli swe siedziby na Krymie, na Kaukazie i w Orenburgu (faktycznie w Ufie). Byli oni wybierani przez monarchę na wniosek ministra spraw wewnętrznych, przeważnie z oficerów gwardii. Otrzymywali uposażenie od skarbu państwa. Imamowie byli wybierani przez wier-

nych, a urząd obejmowali po zatwierdzeniu władzy świeckiej, która miała możliwość ich odwołania za uchybienie w zakresie obowiązków religijnych.

Muzułmański związek religijny, tak jak każde wyznanie, pozbawiony był autonomii oraz traktowany przez władze przedmiotowo. Posiadający nieograniczoną władzę carowie jednostronnie regulowali prawo wewnętrzne oraz zewnętrzne poszczególnych wyznań, w tym prawosławia. Car, w zależności od narzuconych przez siebie regulacji, posiadał co najmniej znaczny wpływ na obsadę władz związków wyznaniowych oraz osób duchownych.

Fatwy w niektórych przypadkach wydawała władza świecka, która mogła zakazać stosowania przepisów szariatu niezgodnych z prawem rosyjskim. Wynikało to stąd, że od decyzji duchowieństwa w kwestiach religijnych (w tym dotyczących zasad islamu) skargi jako organ ostatniej instancji rozpatrywało ministerstwo spraw wewnętrznych. Wydawane przez ministerstwo rozstrzygnięcia we wszystkich sprawach religijnych były dla duchownych wiążące (Achmatowicz 1932: 4).

Aleksander Achmatowicz zwraca uwagę m.in. na to, że:

Ujemny stosunek Państwa uwidacznia się jaskrawie i z tego faktu, że 5 lipca 1874 roku [...] wszystkie ziemie wakufne³ („wiakf”), które stanowiły źródło istnienia wszelkich dobroczynnych instytucji oraz wspomnienia proletariatu (sic!) i nareszcie były podstawą do środków egzystencji duchowieństwa, zostały odebrane i przekazane do zarządów odnośnych dóbr państwowych pod pretekstem zwolnienia muzulmańskiego zarządu duchownego od obowiązków dozoru tych ziem. Ziemie wakufne, których na Krymie było w ilości około 200,000 ha, pochodziły z ofiar osób prywatnych, czynionych w myśl zasad Islamu (sic!) i wyjętych z obrotu cywilnego, jako rzecz poświęcona dla użytku i korzystania społecznego (tamże: 5).

Wyznaniowe prawo karne

Podejmowanie społecznych i religijnych inicjatyw w zgodzie z rosyjskim prawem rodziło trudności. Nie wszystkie akty normatywne były ogłaszane, a nowe przepisy rzadko kiedy wskazywały, które dotychczasowe regulacje już nie obowiązują. W rezultacie ustalenie, co w danej sprawie można zrobić, nie było pozbawione spekulacji,

³ *Waqf* jest to przewidziana w prawie muzulmańskim fundacja (zapis) na cele religijne, publiczne i charytatywne.

zwłaszcza że władza lokalna nie stroniła od wydawania własnych regulacji, które nie znajdowały oparcia w obowiązującym prawie.

Stosowanie się do obowiązującego prawa stało się łatwiejsze od czasu ogłoszenia *Zbioru Praw* (Свод законов Российской Империи Издание), będącego kompilacją wydanych uregulowań. Liczono się, że przy jego redagowaniu komisji kodyfikacyjnej nie uda się dotrzeć do wszystkich wydanych aktów normatywnych, dlatego mimo iż został on wydrukowany w 1832 r. i otrzymał sankcję cesarską, to dopiero od dnia 1 stycznia 1835 r. nikt nie mógł zasłaniać się obowiązaniem nieuchylonego dawnego prawa niezawartego w zbiorze (Hube 1872: 9).

Prawo karne zawarte w II rozdziale XV księgi *Zbioru Praw*⁴ zawierało przestępstwa przeciwko wierze. Rozdział ten składał się z sześciu części poświęconych przestępstwom związanym z „błuznierstwem i znieważeniem religii”, „zmianą religii”, „herezjami i sektami”, „fałszywymi cudami i czarodziejstwem”, „naruszeniem porządku w kościołach” i „świętokradztwem”.

Błuznierstwo było karane knutem i ciężkimi robotami, a osoba niedonosząca o błuznierstwie – zależnie od winy. Za nawracanie wyznawców prawosławia na inne chrześcijańskie wyznanie, jak i za nawracanie osoby wyznania nieprawosławnego na inne nieprawosławne wyznanie, zbiór kazał karać całą surowością prawa. Przepisy te pozwalały prowadzić na terenie Rosji działalność misyjną tylko Cerkwi prawosławnej. Osoby dopuszczające się świętokradztwa były karane utratą wszystkich praw stanu, knutem i ciężkimi robotami. Z kolei głosiciele herezji uznanej za szczególnie szkodliwą mieli zostać skazani na oddanie do korpusu kaukaskiego (tamże: 21). Służba w nim była szczególnie niebezpieczna w latach 1817-1864 ze względu na toczącą się w ciężkich warunkach terenowych wojnę na Kaukazie, która miała bezwzględny charakter⁵.

Prawosławie cieszyło się silną ochroną karną, która zmierzała do nawrócenia wszystkich mieszkańców na religię panującą.

W dniu 1 maja 1846 r. wszedł w życie *Kodeks Kar Głównych i Poprawczych* z 1845 r., który zastąpił wszystkie postanowienia karne zawarte w *Zbiorze Praw*. Kodeks ten dopuszczał analogie, dlatego nie tylko czyny wprost w nim wymienione były karalne. W części wprowadzającej zastrzeżono, że przepisy nowego kodeksu nie naruszają

⁴ Tom XV *Zbioru Praw* nie zawierał wszystkich przepisów karnych, część z nich była zawarta w innych księgach *Zbioru*.

⁵ Ciekawostką jest, że korpus kaukaski został zasilony m.in. częścią schwytanych powstańców listopadowych.

ustawy karno-policyjnej dla włościan skarbowych z 1839 r.⁶ Na rosyjskim prawie karnym wzorowany był obowiązujący na ziemiach Kongresówki od dnia 1 stycznia 1848 r. polski *Kodeks Kar Głównych i Poprawczych* (*Dziennik Praw Królestwa Polskiego*: 3-111).

Jednym z zadań kodeksu była obrona chrześcijańskich wyznań przed niechrześcijańskimi. Polska wersja kodeksu za odwiedzenie, przez namowy, ułudzenia lub inne środki, osoby chrześcijańskiego wyznania do niechrześcijańskiej wiary karała pozbawieniem wszelkich praw i zesłaniem na ciężkie roboty w twierdzach na czas od ośmiu do dziesięciu lat. Za nawracanie chrześcijan przy pomocy gwałtu groziło pozbawienie wszelkich praw i zesłanie na ciężkie roboty w kopalniach na czas od dwunastu do piętnastu lat.

Muzułmanin pozostający w związku małżeńskim z osobą wyznania ewangelicko-augsburskiego lub reformowanego, któryby wbrew zobowiązaniu dzieci swoje w wierze niechrześcijańskiej wychowywał albo współmałżonka lub dzieci do przyjęcia swej wiary przez groźby i uwodzenia skłaniał, lub w dopełnianiu obrządków ich wyznania przeszkody czynił, w zależności od okoliczności mógł zostać ukarany pozbawieniem wszelkich praw i zesłaniem na osiedlenie w bardziej lub mniej odległych miejscach Syberii. Prócz tego z mocy prawa jego małżeństwo ulegało rozwiązaniu.

Przejście z religii chrześcijańskiej na jakąkolwiek inną niechrześcijańską wymagało, jak na realia XIX w., niemalże męczeńskiej postawy, albowiem konwertyta, prócz kary polegającej na odesłaniu do zwierzchności duchownej jego poprzedniego wyznania celem upomnienia i nauki do czasu powrotu do wyznania, był zawieszony w używaniu praw stanu (ponadto na podstawie kodeksu karnego z 1866 r. do czasu powrotu do wyznania chrześcijańskiego tracił zarząd nad majątkiem).

Późniejsze przepisy karne zawarte w rosyjskim kodeksie z 1866 r., jak i jego nowelizacji z 1885 r., nie zmieniły obowiązujących przepisów wyznaniowych. Przepisy karne zostały częściowo zliberalizowane dopiero na skutek ukazów tolerancyjnych z lat 1905-1906.

⁶ W 1839 r. została ogłoszona ustawa karno-policyjna dla włościan skarbowych, którą uchwalono z myślą o utrzymaniu porządku na wsi i która obowiązywała w majątkach skarbowych. Zawierała szereg przestępstw, które w większości przypadków mogły zostać popełnione tylko na wsi. Ustawa regulowała porządek w kościołach na obszarze swojego obowiązywania.

Prawo do organizowania prywatnych i publicznych nabożeństw oraz zakładania stowarzyszeń wyznaniowych

Na terenie Imperium Rosyjskiego oficjalnie istniała wolność kultu, jednakże w zderzeniu z obowiązującymi przepisami trudno jest mówić o jakiegokolwiek swobodzie organizowania przez jednostkę bądź grupę kultu we własnym zakresie. Prawo dotyczące zgromadzeń religijnych nie zostało skodyfikowane i zawierało się w wielu aktach normatywnych.

Zasadniczo dla osób, które nie należały do panującego wyznania, wolność kultu sprowadzała się w większości przypadków do możliwości sprawowania prywatnych nabożeństw domowych czy też publicznych w domach modlitwy.

Sami wyznawcy nie mogli organizować publicznego kultu poza wyznaczonymi prawem miejscami, lecz mogli to czynić za pośrednictwem swoich duchownych, którzy musieli wystąpić do władz o zgodę. Miało to bez wątpienia takie uzasadnienie, że uznany przez władze związek wyznaniowy dawał swoim autorytetem rękojmię, że nie będą miały miejsca żadne innowiercze praktyki, którym administracja miała z całą stanowczością zapobiegać. Publiczne nabożeństwa musiały odbywać się w taki sposób, by uczestniczący w nich nie narazili się na zarzut propagowania własnej nieprawosławnej wiary, ponieważ – co już zaznaczono – nawracanie było zabronione.

Wprowadzone ukazem z dnia 4/17 marca 1906 r. przepisy tymczasowe o zgromadzeniach⁷ nie poprawiły losu osób chcących publicznie sprawować kult, gdyż ukaz wprost stanowił, że jego przepisy nie miały zastosowania do zgromadzeń religijnych lub w celu modlitwy.

Regulacji nie można było obejść przy pomocy prawa o stowarzyszeniach, powołując np. stowarzyszenie śpiewacze, które to modlitwami spełniałoby obowiązki religijne, ponieważ ukaz z dnia 4/17 marca 1906 r. o przepisach tymczasowych o stowarzyszeniach i związkach⁸ również wskazywał, że nie ma zastosowania dla związków i stowarzyszeń mających zadania religijne, a powołanie stowarzyszeń, których działanie nie wypełniało założeń zawartych w statucie, było karane. Senat Rządzący sprawujący sądownictwo w Impe-

⁷ Przepisy tymczasowe o zgromadzeniach zawarte w ukazie z dnia 4/17 marca 1906 r. zostały ogłoszone jako dodatek do art. 115 ustawy o uprzedzaniu i zapobieżeniu przestępstw (tom XIV *Zbioru Praw* w redakcji z 1906 r.).

⁸ Przepisy tymczasowe o stowarzyszeniach i związkach zawarte w ukazie z dnia 4/17 marca 1906 r. zostały ogłoszone jako dodatek I do art. 118 ustawy o uprzedzaniu i zapobieżeniu przestępstw (tom XIV *Zbioru Praw* w redakcji z 1906 r.).

rium Rosyjskim w orzeczeniu z dnia 27 czerwca 1912 r. uznał, że obowiązującemu prawu sprzeciwia się: a) litewskie oświatowe stowarzyszenie „Światło”, b) litewskie katolickie stowarzyszenie kobiet, c) polskie katolickie stowarzyszenie „Zorza”, d) litewskie katolickie stowarzyszenie kobiet św. Zyty. Uzasadnił to tym, że „jak widać z ustaw wymienionych stowarzyszeń (tj. statutów), zadaniem ich nie jest obcy kierunek religijny, a zatem stowarzyszenia te nie powinny były być rejestrowane stosownie do p. 1 art. 4 przepisów tymczasowych o stowarzyszeniach i związkach” (Makowski 1913: 9).

Prawo do zmiany wyznania na niechrześcijańskie

Dopiero imienny ukaz najwyższy do Senatu Rządzącego z dnia 17/30 kwietnia 1905 r. o utwierdzeniu zasad tolerancji religijnej⁹ pozwalał wszystkim chrześcijanom zmienić wyznanie na niechrześcijańskie, które wcześniej oni bądź ich przodkowie wyznawali, co podlegało administracyjnemu sprawdzeniu. Wadą nowych regulacji było to, że ochrzczone dzieci nie zmieniały religii wraz z rodzicami, tak jak to miało miejsce w przypadku, gdy dwójka rodziców przechodziła na wyznanie chrześcijańskie bądź przyjmowała inne chrześcijańskie wyznanie. Dzieci, chcąc również zostać muzułmanami, musiały czekać do ukończenia 21. roku życia, kiedy to zyskiwały prawo do samostanowienia religijnego.

Prawo małżeńskie

Rosyjskie prawo zabraniało małżeństw osób wyznania prawosławnego oraz katolickiego z niechrześcijanami¹⁰. Protestanci nie mogli brać ślubu tylko z poganami oraz lamaitami (buddystami). Małżeństwo poddanych rosyjskich wyznania ewangelickiego z muzułmanami i osobami wyznania mojżeszowego musiało być zawarte podług *Statutu Kościoła Ewangelicko-Luterańskiego w Rosji* (sprawa rozwodu leżała w gestii ewangelickiego konsystorza). Dzieci z tego małżeństwa pod groźbą surowej kary musiały być wychowywane w religii chrześcijańskiej. Osobom niechrześcijańskim wszelkiej narodowości i plemienia, nie wyłączając nawet pogan, prawo zezwalało na zawieranie

⁹ Treść ukazu znajduje się w (Nowodworski 1905: 298-301).

¹⁰ Rosyjskie prawo małżeńskie zostało uregulowane w tomie X, cz. I *Zbioru Praw*.

związków małżeńskich stosownie do przepisów wiary lub zwyczajów, bez udziału w tym władz cywilnych i duchownych chrześcijańskich.

Neofita po przejściu na prawosławie mógł pozostawać w związku monogamicznym z żoną nieochrzczonej. Małżeństwo dla mocy swej nie wymagało potwierdzenia przez ślub w kościele prawosławnym. Jeżeli nawrócony miał kilka żon, to po przejściu na prawosławie musiał wybrać jedną jako towarzyszkę życia. Pierwszeństwo miała ta, która przeszła na wiarę chrześcijańską. W tym wypadku związek musiał być pobłogosławiony przez kościół. Jeżeli żadna z żon nie zgodziła się na chrzest, mąż zaś nie chciał żyć z nieochrzczonej, to należało mu pozwolić zawrzeć nowe małżeństwo z osobą prawosławną. Jeżeli oboje małżonkowie przyjmowali chrzest, to małżeństwo pozostawało w mocy, chociażby zawarte było w stopniu pokrewieństwa zakazanym przez kościół.

W przypadku, jeżeli żona muzułmanina przeszła na prawosławie, to zawarty przez nią w poprzedniej wierze związek małżeński mógł pozostać w mocy, bez potrzeby potwierdzenia go przez kościół prawosławny, pod warunkiem, że małżonek, który zachował swoją wiarę, wydał zobowiązanie, że:

- dzieci, które się następnie urodzą, ochrzczone będą jako prawosławne i nie będzie ich skłaniał do przejścia na swoją wiarę ani obietnicami, ani groźbą, ani też żadnym innym sposobem, żony zaś swojej ani znieważać, ani krzywdzić za wyznawanie wiary prawosławnej nie będzie;

- z żoną swoją do końca życia lub dopóki trwać ich małżeństwo będzie, pozostanie w związku jednożeńskim, inne zaś żony swoje porzuci.

W przeciwnym razie, tj. jeżeli mąż nie zechciał wydać rzeczonych zobowiązań albo też jeżeli okazało się, że nawrócona na wiarę została już odłączona od łoża małżeńskiego, małżeństwo rozwiązywało się z mocy prawa¹¹.

Sprawy dotyczące małżeństwa muzułmanów podlegały co do swej religijnej mocy sądowi duchownemu, natomiast roszczenia majątkowe, wynikające przy rozwodzie, podlegały jurysdykcji duchownych muzułmańskich tylko wówczas, gdy obie strony prosiły duchownego o rozpoznanie rzeczonych roszczeń i następnie bez zastrzeżeń poddawały się jego rozstrzygnięciu. Jeżeli choć jedna strona nie była zadowolona z wyroku, to właściwość sądu duchownego upadała i spór przekazywano sądowi cywilnemu.

W tym miejscu należy wspomnieć, że w przypadku niesatysfakcjonującego orzeczenia dotyczącego rozwodu czy też trwałości mał-

¹¹ Art. 80 tom X, cz. I *Zbioru Praw*.

żeństwa strona niezadowolona z wyroku sądu duchownego mogła skarżyć rozstrzygnięcia, aż do ministra spraw wewnętrznych.

Podsumowanie

Legalnie działające wspólnoty religijne były poddane w Imperium Rosyjskim ścisłemu nadzorowi. Zupełne podporządkowanie muzułmanów przejawiało się w tym, że administracja miała wpływ na obsadę stanowisk duchownych oraz wydawane fatwy dotyczące zasad islamu.

Imperium Rosyjskie w stosunku do wyznań tolerowanych w XIX w. wydało i utrzymywało szereg ograniczających je na tle prawosławia praw, które powodowane były chęcią nawrócenia wszystkich mieszkańców na religię panującą.

Swobody religijne oraz prawa cywilne i polityczne były zależne zarówno od miejsca zamieszkania, jak i od wyznawanej religii. Co do zasady, najszersze prawa przysługiwały prawosławiu, następnie chrześcijanom, a na końcu niechrześcijanom.

Muzułmanie, będący mniejszością wyznaniową, musieli czekać na równouprawnienie do dnia 20 marca 1917 r., kiedy to Rząd Tymczasowy Rosji wydał postanowienie „O uchyleniu wyznaniowych i narodowościowych ograniczeń”, stwierdzając, że w wolnym kraju wszyscy obywatele muszą być równouprawnieni i że sumienie narodowe nie może pogodzić się z ograniczeniami w korzystaniu z praw przez niektórych obywateli w zależności od ich religii i pochodzenia (Achmatowicz 1932: 9).

Bibliografia

- Achmatowicz, Aleksander. 1932. Zarys stanu prawnego wyznania muzułmańskiego w b. Rosji i współczesnej Polsce, odbitka z *Rocznika Tatarskiego* t. I (str. w oryginale: 96-112). Wilno: 1-18.
- Dziennik Praw Królestwa Polskiego 1815-1871*, t. 40, nr 123, 3-111.
- Hube, Romuald. 1872. *Historia Prawa Karnego Roskiego*, t. 1, cz. 2. Warszawa: Drukarnia Józefa Bergera.
- Khodarkovsky, Michael. 2009. *Na granicach Rosji*. Tłum. Bogumiła Malarecka. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Łabenda, Michał. 2005. Muzułmanie w Rosji i europejskiej części byłego ZSRR.: Anna Parzymies (red.). *Muzułmanie w Europie*. Warszawa: 241-272.

- Makowski, Waław. 1913. *Prawo o Stowarzyszeniach, związkach i zgromadzeniach publicznych*. Warszawa: Skład główny w księgarni G. Centnerszvera i S-ki.
- Nowodworski, Franciszek. 1905. Tolerancja religijna, *Gazeta Sądowna Warszawska*, 282-283, 297-301, 312-314, 331-333, 346-348, 362-365, 379-382, 397-399, 411-412, 433-434, 447-450, 497-498, 511-513, 526-529, 542-547, 559-560, 592-593.
- Свод законов Российской Империи Издание в 16-ти томах (Zbiór praw w 16 tomach) 1906.

Abstract:

Legal Situation of Muslims in the 19th Century Imperial Russia

The article discusses legal situation of the Muslim community under the legislation of the Russian Empire's central governorates in the 19th century. Regulations in force within that territory were similar to those applied in other governorates of the Imperial Russia. This research is of a general nature due to the fact that detailed elaboration on Muslims' situation which would include their legal, civil and political limitations could become an extensive monograph, especially if one would take into consideration that different parts of the Russian territory implemented its own legal solutions enforced by the contemporary social and political situation.

Keywords: Russian Empire, law, Muslims, religion